

ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ ՀԱՄՄԻԿ (ԵՊՀ)

ԽԻՂՐԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԵՎ ԱՌԱՋԱՎՈՐԱՍԻԱԿԱՆ
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐՈՒՄ
(Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը)

Իսլամը, հուդայականությունն ու քրիստոնեությունը, ինչպես նաև ցանկացած մոնոթեիստական կրոն ենթադրում են անասան և հաստատում հավատ միայն մեկ Աստծո հանդեպ: Մական շատ հաճախ մամառիս կրոններում ի հայտ են գալիս պաշտամունքի այլ առարկաներ ու կերպարներ: Սրանց թվին են պատկանում երկնային լուսատուների, քարերի, ծառերի և դրանց հետ կապված որևէ սրբի պաշտամունքը: Ըստ ընդունված կարծիքի, սրբերի պաշտամունքը ցանկացած միաստվա-ծությունում այն դուռն է, որանդից ներթափանցում են այլ կրոնների ու հավատալիքների տարրեր պաշտամունքները: Այստեղ հաճախ կարելի է տեսնել միաստվածությանը նախորդած կրոններին հատուկ դրսևորումներ:

Այս երևույթներն, անշուշտ, հատուկ են նաև իսլամին: Մինչիսլամական կրոնների «մնացուկների» առկայությունը իսլամում հնարավորություն է տալիս տեղեկություններ քաղել մինչիսլամական արաբական հավատալիքների, կրոնների մասին, որոնք դուրս են մղվել իսլամի կողմից: Վերջիններին ուսումնասիրությունն էլ հնարավորություն է տալիս բացատրել այս կամ այն մուսուլմանական երկրում եղած կրոնական առանձնահատկությունները:

Իսլամում սրբերի պաշտամունքի՝ առ այսօր արված ուսումնասիրություններն արդեն պարզ են դարձրել, որ այս կամ այն կերպարը փոխառված է նախորդ կրոններից՝ քրիստոնեություն, հուդայականություն, զրադաշտականություն, իսկ որոշ կերպարների մեջ էլ կարելի է ճանաչել տեղային աստվածություններից որևէ մեկին:

Սա, անշուշտ, չի նշանակում, որ սրբերի պաշտամունքի և այլ սովորույթների արմատները անպայմանորեն հանգում են վերոնշյալ կրոններին կամ հեթանոսությանը: Իսլամի ընդունումից հետո նախաիսլամական շրջանի բազմաթիվ սովորույթներ, հավատալիքներ ու նախապաշարումներ կամ ոչնչացել են, կամ խիստ վերինաստավորվել ու ներմուծվել իսլամ: Այդ շերտի հայտնաբերումն ու լուսաբանումը մինչ օրս գիտական լուրջ ուսումնասիրությունների կարիք ունի:

Իսլամում սրբերի պաշտամունքի ուսումնասիրությունը հաճախ բախվում է իրական դժվարությունների այն պարզ պատճառով, որ

ուղղահավաստ իսլամը դեմ է հավատքի մեծամասնիսդ դրսևորումներին: Իսլամի տարարնույթ ուղղութիւններում սրբերի պաշտամունքը և նրանց նվիրված արարողութիւններն ու ծեսերը հաճախ կատարվում են ընդհատակայա և, ըստ էության, փակ են ուսումնասիրողի և առհասարակ տվյալ համայնքից դուրս գտնվող որևէ մեկի համար²: Բացի այդ, մուսուլմանական պետութիւնների մեծ մասը, լինելով ուղղահավաստ, չի խրախուսում այս ծիսակարգերին նվիրված գրականության հրատարակումը, ինչի հետևանքով հաճախ ուշադրութիւն չի դարձվում ժողովրդական ծեսերի ու ավանդույթների ուսումնասիրությանը: Սրբի պաշտամունքի այս կամ այն դրսևորման ուսումնասիրութիւնը մեծ կարևորութիւն է ներկայացնում գիտութիւն մի քանի ոլորտների՝ ազգագրութիւն, պատմութիւն, կրոնագիտութիւն համար, ուստի այսօր ևս շարունակում է մնալ արդիական խնդիր:

Ներկայացվող աշխատանքն ուղղված է մուսուլմանական երկրներում ամենից պաշտված և սիրված սրբի՝ Խիդրի³ (պարսիկների մոտ Խիզը, քուրքերի մոտ Հըզըր, եզդիների և քրդերի մոտ Խըդըր մարի) պաշտամունքի ուսումնասիրությանը: Ինչպես արաբական, այնպես էլ առաջավորասիական մուսուլման ժողովուրդների մոտ Խիդրի պաշտամունքը ուղեկցվում է բազմաբնույթ արարողակարգերով ու ծեսերով, որոնք մույնպես իրենց էութամբ կապված են մինչիսլամական տեղական (լրանական, քյուրքական, արաբական) հավատալիքների հետ: Օրինակ, միջինասիական գրեթե բոլոր երկրներում հողագործական ավանդույթը կապված է Խիդրի կերպարի հետ: Հավանական է, որ նախկինում այս դերը միայն տրված է եղել տարածաշրջանում հայտնի Բոքո-յե Դեհղանին⁴, սակայն համամուսուլմանական սուրբ և մարգարե Խիդրը դուրս է մղել նրան: Տարբեր ժողովուրդների մոտ դիտարկելով Խիդրի պաշտամունքը և այն ծիսակատարութիւնները, որոնք նվիրված են նրան, կարելի է առանձնացնել նրա հիմնական գործառութիւնները: Դրանք են.

- ա. բուսականութիւն և հողագործութիւն հովանավոր⁵,
- բ. ճանապարհորդների հովանավոր,
- գ. աղքատների և կրոնապաշտների հովանավոր⁶:

Անշուշտ կան նաև այլ հատկանիշներ՝ այս կամ այն ժողովրդի մոտ (ինչպես երիտասարդների կամ սիրահարների հովանավոր, պտղաբերութիւն հովանավոր), սակայն սրանք տեղային առանձնահատկութիւններ են: Այն հարցին, թե արդյոք Խիդրը իսլամական ավանդութիւն իր տեղը գտած հեթանոս աստված է, թե Արաբական աշխարհին հայտնի է դարձել միայն իսլամի ընդունումից հետո, և հետևաբար անցել մյուս մուսուլման ժողովուրդներին, միանշանակ դժվար է պատասխան տալ: Ակնհայտ է մի բան, որ այսօր այս պարզունակ թվացող պաշտամունքը ծայրաստիճան տարածված է մուսուլմանական երկրներում և դեռևս մանրամասն ուսումնասիրութիւն կարիք ունի:

Այստեղ խնդիր է դրված ներկայացնել պաշտամունքի դրսևորումներն ու առանձնահատկությունները, անդրադառնալ նրա հիմնական գործառույթներին, դիտարկել սույն պաշտամունքի այս կամ այն դրսևորումը նախ արաբական, ապա մասնաւոր Ասիայի այլ ժողովուրդների մոտ: Աշխատանքում օգտագործվել են մի շարք ուսումնասիրություններ, ինչպես մասնակցորդներ: Կարևորագույն աղբյուրների շարքում կարելի է նշել Ղուրանը՝ իր մեկնաբանություններով, ու հադիսները⁷:

HASMIK TOVMASYAN
(YSU)

THE IMAGE OF *KHIDR* IN THE NEAR-EASTERN BELIEFS

As in other monotheistic religions, in Islam too, apart from the beliefs and ceremonies of the official church, there exist, on the level of folk beliefs, numerous saints and rituals related with their worship. Oftentimes, these are the avatars of gods or spirits, which existed before the advent of Islam, and then were adapted by the Muslims, be they originally Christian, Judaic, or pagan. Very often, however, it is very difficult to trace the origin of such saints in the previous religions. One of the reasons for this is that the Orthodox Islam is not very much in favour of such expressions of religiosity, and hence, many rituals and beliefs connected to a particular figure have remained exclusively the domain of the private life of a given community, being thus very difficult to study for people from outside.

The present work attempts to elucidate the image of *Khidr* in the Near Eastern folk beliefs and identify its main features common among all the peoples of the region. The study of this figure has shown that they all share the most important features of this saint; according to these, *Khidr* is a) the patron of agriculture and plants, b) the protector of roads, and c) the protector of the poor and the pious. This suggests that the worship of this saint must have a common origin in all these countries, having initially been, judging from his functions, a pagan deity. However, the state of contemporary science does not allow us so far to give a definitive answer to this question, leaving the problem of the provenance of this cult still subject to further research.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Гольдциер И., Культ святых в исламе, Москва, 1938; Басилов В., Культ святых в исламе, Москва, 1970.
2. Sh'u Walker W.S., Uysal A.E., An Ancient God in Modern Turkey: Some Aspects of the Cult of Hizir, The Journal of American Folklore, vol. 86, No. 341 (Jul-Sep), 1973, p. 287.
3. Khidr կամ al-Khadir անվանումները հանգում են արաբերեն kha-di-ra արմատին, որը նշանակում է *կանաչ, կանաչող լինել* (տե՛ս Баранов Х.П., Арабско-русский словарь, М., 1996):
4. Sh'u Krasnawolska A., Some Key Figures of Iranian Calendar Mythology (Winter and Spring), Krakow, 1998: 121-161; Басилов В., Культ святых в исламе, М., 1970, с. 10-40.
5. Արդեն իսկ անունը ցույց է տալիս կապը բուսականության և բնության հետ: Հատկանշական է, որ Արաբական թերակղզում պաշտվող աստվածները հաճախ անվանվում էին իրենց ունեցած գործառույթների անուններով, ինչպես՝ Dhu Samawi, Dhu Ghaba («Երկնքի տիրակալ», «Ամտադի տիրակալ»):
6. Wensinck A.J., "al-Khadir", Encyclopaedia of Islam, 2nd ed.; Wiener A., The Prophet Elijah in The Development of Judaism /Depth-Psychological Study/, London, 1980; Bussel F.W., The Persistence of Primitive Beliefs in Theology: A Study in Syrian Syncretism, 'Ali, Elyun, El, Helios and Eliyah", Folclore, 28, No. 3 (Sep.), 1917: 279-294.
7. Մասնավորապես՝ Al-Th'alibi, Qisas al-anbiya, Cairo, 1290; Al-Tabari, Bayan fi Tafsir al-Quran, Cairo s.a.; Сахих Аль-Бухари, Мухтасар, Москва, 2003.